

Manfredas ŽVIRGŽDAS

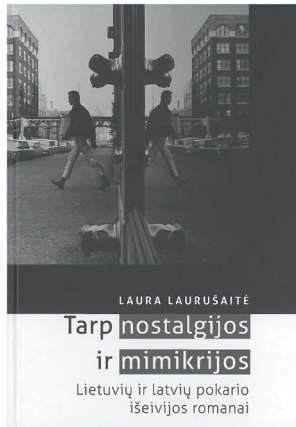
Baltiškojo geno laboratorija

Laura Laurušaitė, *Tarp nostalgijos ir mimikrijos: lietuvių ir latvių pokario išėivijos romanai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, 255 p.

Pokario egzodas iš Baltijos šalių į Vakarų, išskyręs gimines, suardęs prieškarinį valstybių elitą ir traumavęs ištisas kartas, turėjo ir netikėtų padarinių: sudarė sąlygas nuoširdžiam, ne vien oficioziniam kultūriniam suartėjimui tarp pasaulyje pasklidusių išėivijų bendruomenių. Atsidūrę svetimuose kraštuose, lietuviai, latviai ir estai rengė bendrus kūrybos vakarus ir koncertus, kartu minėjo tautines šventes. Kartais ir skaitė vieni kitus, peržengdami kalbų kliūtis, lygindami su gimtąja literatūra. Natūralus intertekstualumas mezgėsi pirmiausiai poezijoje, kuri nors ir laikoma neišverčiama, vis dėlto neretai verčiama (latvių poetų kūrybą lietuviškai „įbalsino“ Henrikas Nagys ir Liūnė Sutema, visų trijų Baltijos tautų lyrikos tradiciją tyrė Baltoskandijos idėjai ištikimas estas Ivaras Ivaskas ir jo žmona latvė Astridė Ivaska). Epikos srityje ryšiai ne tokie aiškūs, nors pati romano kaip tautos likimą atspindinčio dokumento samprata turėtų sąlygoti komparatyvistinio tyrimo prielaidas: panašios trauminės

patirties vienijami Vidurio ir Rytų Europos mažųjų tautų rašytojai galėjo gerai suprasti vieni kitus, jų skaitytojų auditorijos lūkesčiai irgi buvo panašūs.

Lauros Laurušaitės monografijoje lietuvių ir latvių išėivijos romanai lyginami siekiant atpažinti juos vienijantį „baltiškąjį geną“, pasitikint teorine įžvalga apie „didžiojo pasakojimo“ ir „didžiosios Istorijos“ ryšį: cituojamas Timothy Brennanas, teigęs, jog „romanas istoriškai lydėjo tautų iškilimą“ (p. 68). Latviai epinio žanro srityje pasiekę daugiau, nes dar prieškariniu rėmėsi skandinavų ir vokiečių prozos tradicijomis. Negailėstinga baigiamoji monografijos išvada: „kaimynų romanas gerokai pranoksta lietuviškąjį tiek savo tipologiniu įvairumu, tiek kiekybiniais ir kokybiniais rodikliais“ (p. 214). Kita vertus, būtent išėivijoje buvo sukurti keli lietuvių „aukso fondo“ romanai, atskleidžiantys didžiosios Istorijos sandūrą su mažosiomis, iš asmeninės patirties ir vaizduotės gimusiomis istorijomis.

Tyrėjos dėmesį traukia iš įvairiopos personažų galerijos ryškėjantis egzodo žmogus, kuris, kalbant postkolonializmo terminais, suvokiamas kaip liminalus (nuolat esantis ties pasirinkimo slenksčiu) ir hibridiškos sąmonės struktūros (kamuojamas viduje besigrumiančių prieštaringų stichijų). Egzodo bendruomenės kūrybai taikoma postkolonializmo metodologinė prieiga gali atrodyti paradoksali, nes juk pokario išeivių niekas per prievartą nekolonizavo, o kaip tik priešingai – Vakarų pasaulyje jiems buvo suteiktas prieglobstis, užtikrinta bent minimali egzistencija, o vėliau – ir integracija svetinčiau nusiteikusiuose kraštuose, ypač ten, kur visuomenės pagrindą sudarė imigrantai. Daugiausiai susiduriame su rafinuota ar gana tiesmukiška autokolonizacija: mat atvykėliams reikėjo prisitaikyti prie priimančios šalies kultūros, perimti papročius, mėgdžioti. Tai elementarus išgyvenimo instinktas, pamažu virstantis mimikrija (prisitaikantys personažai rašytojų pristatomi kaip neigiami herojai, tautos atskalūnai). Mimikrijos galutinis rezultatas – visiškas tapatybės pokytis, kuriam įvykus atmintis ištrinama, nutrūksta saitai su bendruomene (ypač dažnai tokia lemtis laukia aukštuomenės gyvenimo vilionėms pasiduodančių moterų – apie tai perspėjama Nelės Mazalaitės ir Indros Gubinius romanuose).

Tas pats išgyvenimo instinktas nuteikė fikcinio erdvėlaikio kūrimui, pasitelkiant refleksyviąją arba atkuriamąją nostalgiją: išeiviai, skaitydami savo likimo draugų romanus, galėjo pasijusti tebegyveną toje pačioje Arkadijoje ir Eldorade, iš kur buvo išvaryti, arba atsispirdami nuo prieškarinio prisiminimų spręsti savo egzistencijos Naujajame Pasaulyje lygtis. Svetimuose kraštuose nuo sovietinio teroro bėgęs išeivis ne visada rasdavo žadėtąją laisvę – iš personažų lūpų dažnai skamba kritika Vakarų civilizacijos atžvilgiu. Vakarai dažniausiai vertinami autsiderio, juodadarbio, kuriam

tesvarbu atsiimti kruvinu prakaitu uždirbtus pinigus, žvilgsniu. Juozo Kraliausko romane *Urviniai žmonės* su kartėliu atsidūstama: „Lietuvoj prie išpažinties, Vokietijoj prie maisto, o čia prie banko. Bankas čia bažnyčios vietoj“ (p. 126).

Laurušaitei artimiausia plačiai interpretuojama postkolonializmo samprata: tai metodas, padedantis nagrinėjant bet kokį santykį tarp mažumos ir daugumos (p. 15). Pasak tyrėjos, šis metodas Baltijos šalyse vis dar vertinamas skeptiškai, jo baiminamasi kaip Vakarų intelektualinės invazijos. Mat jis pirmiausiai reiškė ideologinę Vakarų kolonializmo kritiką, ypač aštriai nuskambėjusią „švenčiausiosios postkolonijinių studijų trejybės“ raštuose (p. 26). Edwardo W. Saido, Gayatri Spivak ir Homi K. Bhabha'os įžvalgos gausiai cituojamos ir šioje monografijoje; svarbi atrama – Svetlanos Boym darbai, apibendrinantys nostalgijos apraiškas išeivių iš Rytų Europos kūryboje ir kasdienybėje. Laurušaitė ragina „prisijaukinti“ ir „įpilietinti“ baltiškąjį postkolonializmo variantą (kurio „krikštamote“ laikytina Violeta Kelertienė), nes taip galima iškovoti daugiau teisių mažos tautos balsui, įveikti nepilnavertiškumo kompleksus. Vis dėlto gana išsamus šiai stovyklai ištikimų entuziastų atliktų tyrimų Lietuvoje sąrašas lyg ir bylotų, kad pasirinktiems metodologijos postulatams nebereikia apologijos.

Tikinama, kad išeivių lietuvių ir latvių romanuose esama „patirties perdangų“, siejančių su chrestomatiniiais postkolonializmo interpretacijų šaltiniais, pvz., Salmano Rushdie ar Michaelio Ondaatje romanais, kuriuose irgi atsiveria sudėtinga skilusio identiteto, bešakniškumo problematika (p. 16). Čia sukirba abejonė, ar tapatybės komplikacijos apskritai nėra (post)modernaus ir Vakarų civilizacijos apogėjų išgyvenančio žmogaus būdo bruožas, pradėjęs ryškėti po II pasaulinio karo? Šiaip ar taip, pokario išeiviai buvo pirmoji karta, spėjusi į Vakarų kryptimi riedanti

vertybių reliatyvizmo ekspresą. Jos atstovai sukūrė tokius personažus, kurių iki tol šių tautų literatūrose nebūta.

Knygoje svarstoma ir bendroji migracijos problematika. Šiuolaikinis pasaulis apskritai yra dinamiškas, sunkiai išmėlapinamas (perfrazuojant postkolonializmo *mapping* teoriją) konkrečioje vietoje. Emigracinių bendruomenių istorija nepasiduoda objektyviai analizei, nes tai „tapatybės kaitos, persiliejamų istorija“, o „egzodo literatūra gali būti suvokiama kaip laikina tranzitinė fazė“ (p. 36). Liūdna, kad analizei ir interpretacijai palankiausias laikas ateina tuomet, kai pačios bendruomenės nebėra, ji lieka sustingusi dokumentuose. Migruojantis žmogus dažnai susiduria su tapatybės klausimu, jis privirstas visiems aiškinti, kas esąs, turi atsisakyti to, kas jam brangu ir sava, net ir veikiant stipriausiai nostalgijai: „[E]gzodas kaip nuolatinio tapsmo ir prarasties/atradimo būseną reiškia tautinio linearumo pertrūkį“ (p. 73). Pokario egzodas nuo dabar vykstančio „tautų kraustymosi“ skiriasi prievartiniu pobūdžiu: latvių kultūros istorijoje vis dar vartojama *tremties* sąvoka, apibendrinanti po 1944 m. tėvynę palikusią tautiečių patirtį.

Laurušaitė tikina, kad išeivis – bene būdingiausias susidvejinusio žmogaus, kurį taip mėgo vaizduoti Vakarų modernistai, pavyzdys: tai lyg dviveidis romėnų laiko dievas Janas, „kurio vienas veidas žiūri į praeitį (gimtinę), o kitas atgręžtas į ateitį (naująją šalį)“ (p. 49). Ištikimybė nostalgikiems simboliams pokario egzodo bendruomenėse reiškesi ir buityje: ne vienos šeimos privati erdvė virto miniatiūrinių tautinės ištikimybės ženklų muziejum, atgijo dėmesys archajiškiausioms tautos sąmonės formoms – folklorui, buvo kryptingai formuojamas kultūrinis peizažas, pilnas lietuviškų ar latviškų augalų (iš gimtinės prašoma atsiųsti beržo sėklų, p. 54). Išeiviškoji egzistencija siejama su nostalgija tam, ko seniai nebėra, su vaizduotės kūryba, ir čia tyrėja primena Benedicto Andersono

„išivaizduojamas bendruomenės“, leidžiančias išblaškytiems išeiviams jausti virtualią, visus praradimus kompensuojančią vienybę. Fikcinės prigimties erdvėlaikius postkolonializmo dvasios veikiami ekspertai vadina terminais „išivaizduojama gimtinė/geografija/kartografija/topografija“ (p. 64). Net apibendrinama, kad „[t]auta gyvena tol, kol ji save „išivaizduoja““ (p. 69). Toji išivaizduojama (ir išivaizduojanti) bendruomenė gali steigtis netikėčiausiose vietose – tarkime, Gunaro Janovskio romane *Virš Trentos kyļa rūkas* tai latvių lankoma smuklė Anglijos provincijoje, kurioje žemųjų socialinių sluoksnių išeiviai sukuria ypatingo solidarumo, *communitas* atmosferą. Romano žanro išpopuliarėjimas egzodo sąlygomis susijęs su kolektyvinės vaizduotės lūkesčiais: didžiojo pasakojimo erdvėlaikis talpus, jame bendruomenė gali užsimiršti arba reflektuoti tikrovę pro nostalgijos nuspalvintus „žiūronus“.

Išeiviai romanuose daug mąstė apie II pasaulinio karo katastrofą, šokiruodami skaitytojus hiperrealistiniais, žiaurumu kraują stingdančiais vaizdais (latvių literatūroje ypač gausu kūrinų, skirtų „Kuršo katilo“ herojiškai gynybai 1944–1945 m. žiemą; daug latvių egzodo rašytojų turėjo tiesioginės karo patirties). Aptardama tokius romanus Laurušaitė remiasi feminizmo teorija, metaforiška „kūno kolonizacijos“ teze, pagal kurią karas vyrus ir moteris nužemina iki grynai biologinių būtybių, visomis išgalėmis besikaunančių dėl išlikimo. Moterims tenka sunkesni išmėginimai, nes moters anatomija – lyg jos lemtis (Agatės Nesaulės, Birutės Pūkelevičiūtės romanuose). Moterų – karo aukų pasakojimai – autoterapijos forma, siekiant „naratyvinio pasveikimo“, įsisąmoninant tai, kas įvyko. Mariaus Katiliškio ir Alfredo Dziliumo prozoje herojai klampoja per kraują ir purvą, žmogiškų savybių netekusių kovos draugų gailimasi ne ką daugiau nei be kaltės krintančių gyvulių: pasak, Katiliškio, „gyvulio

mirtis tyli ir šventa“ (p. 105). Besitraukiančių legionierių anoniminius kūnus žaloja metafizinė prievartos mašina, vaizduojama kaip absoliutus blogis, nesvarbu, kurią ideologijos pusę pasirinktų kariaujantieji ir kurioje fronto pusėje liktų civiliai. Karo suvokimas iš esmės pesimistinis, net apokaliptinis, kaip būdinga Vakarų modernizmo „prarastosios kartos“ tradicijai: nėra jokio heroizmo, tik elementarus noras išlikti, viską nustelbiantis, garbę ir etiką paminantis gyvenimo geismas. Karo ir egzodo patirtys panašios, nes tai „lūžio ir kismo tarpsniai“ (p. 209), lėmę tragišką ištisos kartos iniciaciją.

Nostalgija egzodo romanuose išskyla skirtingais pavidalais, tačiau mokslininkė mano, jog įmanoma tipologizuoti jos apraiškas. Ji ne tik nuteikia kūrybiniam proveržiui ar išgelbėtų vertybių saugai, bet ir veikia kaip saviraiškos stabdis, „spąstai, kurie įkalina, nes jai būdingas melancholiškas minties grįžimo judesys“ (p. 133). Nostagiški sentimentai ypač stiprūs pirmaisiais egzodo metais, kai dar gausu nepagrįstų iliuzijų apie greitą sugrįžimą, kai išėiviai „linkę fokusuotis prie praeities; galingi praeities įvaizdžiai funkcionuoja kaip ‚atminties inkarai‘ ir padeda reinkarnuoti buvusį laiką ir erdvę“ (p. 210). Vėliau apsisprendžiama gyventi atsigręžus į pasaulį ir tuo pat metu puoselėti atmintį bei baltiškąją tapatybę, nepasiduodant realybės jausmą silpninančiam sentimentalumui. Tokį kelią rinkosi, pvz., latvių rašytojas Arnoldas Apsė romane *Vienuolyno kalnas*.

Renkantis tokį prieštarinę santykį su aplinka sunku išsaugoti asmenybės integralumą. Egzodo romanų herojai atpažįstami kaip hibridiški, kamuojami hamletiškų abejonių, kaip tikri egzistencialistai nuolat balansuojantys ant fizinio išlikimo ar sveiko proto ribos. Ne vienas jų tragiškai baigia savo žemiškąją kelionę, nes nesugeba prisitaikyti prie ciniškos aplinkos. Tai tragiškos, stiprios, tačiau psichologinių įtampų neatlaikančios asmenybės, skaudžiai išgyvenančios šaknų paradimą, atsisveikinimą su paveldėtomis

tradicijomis (Antano Škėmos, Ilzės Škipsnos, Gunčio Zarinio kūryboje). Klasikinio ramaus pasakojimo, romano-upės modelį keičia nervingas, prasmų punktyrais ir zigzagais klaidinantis modernistinis romanas-labirintas, kai skaitytojas turi brautis per intertekstualių užuominų užkaborius. Hibridišką asmenybės prigimtį atskleidžiantys romanai „labiausiai susiję su formos eksperimentais ir įglaudžia Vakarų modernizmo tendencijas“ (p. 214).

Laurušaitė latvių egzodo romane atpažįsta specifinę triksterio figūrą – intelektualų juokdarį, demistifikuojantį tautinius mitus ir jų herojus (Lačplēš, Kurbadą), išjudinantį pačius tautinės savivokos pagrindus. Po komiška kauke slepiamas nostalgijos skausmas, egzodo traumos lieka potekstėje. Dekonstruodami deklaratyvaus nacionalizmo padiktuotus stereotipus, triksteriškų herojų kūrėjai išjuokia bendruomenių provincialumą, konservatyvumą; juos neabejotinai veikė kosmopolitiškas ir ironiškas Vakarų modernizmas, skatinęs ieškoti naujų saviraiškos būdų. Dzintaras Suodumas, Williamo Faulknerio, Thomaso Stearnso Elioto, Dylano Thomaso vertėjas, stiliaus mokytoju laikė Jamesą Joyce'ą (p. 179). Janio Turbado (tikr. Valdžio Zepo) groteskiškas personažas Kurbadas nuolat atsiduria situacijose, kurios leidžia jį palyginti su Lewiso Carroll'o Alisa, išnyrančia atvirkštinėje realybės pusėje. Žaidžiama kalbos ir loginio mąstymo paradoksisais, atsigręžiama į išėivijos sąlygomis trūkinėjančius komunikacijos ryšius, skurdėjančių žodyną ir tarsi savaimė išsiderinančią gramatikos sistemą. Lietuvių literatūroje triksteriško romano pasigendama, o kai kurie egzodo rašytojai (Kostas Ostrauskas, Algirdas Landsbergis) būtis absurda geriausiai išreiškė draminiuose kūriniuose, atkurdami kasdienybės groteską viduramžių karnavalo ar populiaraus kinematografo stiliumi.

Analizuojant romanus lengva nuklysti į siužeto atpasakojimus ar smulkmenišką pasakirų epizodų analizę. Laurušaitė šito išvengia

naudodama panoraminę žiūros optiką: jai romanas svarbus tiek, kiek jis liudija bendruomenės ir globaliuosius rūpesčius, atsiliepia į kolonizacijos iššūkius, atskleidžia skilusią XX a. vidurio žmogaus psichiką. Silpna monografijos vieta – tarptautinių žodžių perteklius, pasidavimas mokslingo žargonu pagundai, pvz.: „Mirties pasijos apsėstas Garšva rašydamas pasitraukia į tarpinę introspekcijos erdvę ir liminalų meno pasaulį“ (p. 138). Siekiama suderinti komplikuoatą, postkolonializmo terminų prisodrintą „naujakalbę“ su nuodugna tekstų analize. Kita vertus, tyrėjos kalba labai žodinga, stilistiškai lanksti; nuolat kuriami naujadarai, ieškoma vaizdingos sąvokos, apibūdinimo: *kaitus*,

įglaudimas, *pleišėjantis* ir kt. Mokslininkei būdingas filologinis tikslaus ir prasmingo įvardijimo rūpestis, saikinga, bet literatūros tyrimą pagyvinanti metaforizacija.

Nuolat akcentuojamos „baltiškiosios tapatybės atramos“ (p. 209), nors specifiskai lietuviškos ar latviškos nostalgijos specifikos problema tebėra neišspręsta. Postkolonializmo laboratorijoje išpreparavus lietuvių ir latvių egzodo romanus, juose glūdinti atminties ir amnezijos, nostalgijos ir mimikrijos įtampa atrodo tuo pat metu lokali ir globali, lemianti net ir šiuolaikinio žmogaus pasaulėjautą. Ši monografija turėtų būti paskata imtis darbo – juk iš knygos pabaigoje pateikto išsamaus latvių egzodo romanų sąrašo kol kas nė vienas neprabilo lietuviškai.